

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.2.015.31:784.4

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Коваль Т.В.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті актуалізується проблема етновиховання молодшого школяра на музичному фольклорному матеріалі, який є незамінним педагогічним засобом з надзвичайно потужною силою виховного впливу на особистість дитини. Значна увага приділяється питанням методологічної та організаційно-методичної основи використання музичного фольклору в освітній діяльності початкової школи. Виокремлюються психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами. Акцентується увага на вікових особливостях сприймання молодшими школярами музичного фольклору та факторах, які впливають на його розвиток.

Ключові слова: психолого-педагогічні особливості, музичний фольклор, народне музичне мистецтво, молодший шкільний вік, навчально-виховна робота, сприймання музичного фольклору.

Постановка проблеми. Посилення уваги до нарощування духовного потенціалу нації та визнання домінантної ролі освіти в цьому процесі неодмінно актуалізує проблему підготовки вчителя, здатного стати своєрідним посередником для дитини у пізнанні нею навколишнього світу, транслятором культурно-мистецьких традицій, естетичного, утилітарного, морально-правового, світоглядного досвіду сотні поколінь, сконцентрованого у народно-мистецьких, в тому числі фольклорно-музичних творах. Молодший шкільний вік є особливим періодом у житті людини, який «запускає» процес саморозвитку особистості, створює сприятливі умови для формування основ національної самосвідомості та національної рефлексії. І саме тому актуальною є проблема етновиховання молодшого школяра на музичному фольклорному матеріалі, який є незамінним педагогічним засобом з надзвичайно потужною силою виховного впливу на особистість дитини.

Звернення до музичного фольклору спирається на філософське осмислення народного музичного мистецтва як одного із стрижневих компонентів культури (О. Дей, С. Євтушенко, І. Земцовський, А. Іваницький, О. Онищенко, та ін.). Важливими є наукові дослідження потенціалу народної музичної творчості та можливості його використання в навчально-виховній роботі з учнями (О. Аліксійчук, Ю. Мандрик, О. Отич, Р. Ткач, Р. Дзвінка та ін.).

Аналіз останніх психолого-педагогічних досліджень і публікацій засвідчує, що проблема реалізації освітньо-виховного потенціалу музичного фольклору все частіше актуалізується у працях вітчизняних науковців. Доказом цього є і виконані протягом останнього десятиріччя дисертаційні дослідження Т. Мартинової, Б. Нестеровича, В. Процюка, З. Сироти, О. Шикирінської, Г. Яківчук та ін.

Педагогічний потенціал фольклору взагалі і музичного зокрема, можливості його викорис-

тання у навчально-виховній роботі з дітьми і нині активно досліджуються науковцями. Як правило, ця проблема перебуває в полі досліджень з етнопедagogіки (Г. Волков, Г. Кіт, Н. Лисенко, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, Є. Сявак, Ю. Ступак, Г. Тарасенко та ін.). Останнім часом виокремилася така її галузь, як музична етнопедagogіка, що прицільно спрямована на вивчення, осмислення і впровадження в практику педагогічної освіти та виховання народної музичної спадщини. Музикознавчі аспекти етномузичної творчості в педагогічній площині частково розглядаються в працях Б. Асаф'єва, В. Медушевського, С. Назайкінського, В. Остроменського та ін. Вирішення проблеми ефективного використання творів музичного фольклору в процесі мистецької освіти й виховання особистості знаходиться в полі зору мистецької, в тому числі й музичної педагогіки (О. Апраксина, Н. Ветлугіна, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Михайличенко, Н. Ничкало, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, В. Шульгіна та ін.). Заслужують на увагу дослідження сучасних вітчизняних науковців, які тією чи іншою мірою торкаються заявленої проблематики (О. Аліксійчук, Р. Дзвінка, В. Кловак, С. Крамська, Г. Майборода, Т. Мартинова, О. Онищенко, Р. Осипець, О. Отич, Н. Сивачук та ін.). Про неприхований інтерес до означеної проблеми свідчить значна кількість дисертаційних досліджень, виконаних за останнє десятиріччя в цій площині (Л. Бельська, Л. Кириченко-Стасюк, О. Кисельова, А. Корнієнко, Ю. Ледняк, О. Марчун, Б. Нестерович, С. Паршук, В. Процюк, С. Садовенко, М. Семенова, Г. Сокол, М. Хай, А. Шевченко, М. Шугай, Г. Яківчук та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Утім, не зважаючи на певну розробленість проблеми, питання методологічного та організаційно-методичного супроводу використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з учнями залишаються вивченими

недостатньо. Потребують системного розв'язання суперечності, які лежать в площині теорії і практики, що стосуються використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

Мета статті. З'ясувати психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, ці особливості лежать у декількох площинах. По перше, вони визначаються специфікою самого предмету пізнання – музичного фольклору, який характеризується глибоким філософським та психологічним змістом, а відтак, потребує спеціальних підходів у роботі з ним. По друге, особливості роботи з творами народної музичної творчості диктують психологічні характеристики дітей молодшого шкільного віку, зокрема, особливості сприймання народного музичного мистецтва та його творчої інтерпретації. По третє, жанрове розмаїття музичного фольклору, з яким знайомляться учні, вимагає диференціації вчителем методичних підходів щодо ознайомлення дітей з творами різних жанрів. Схарактеризуємо ці особливості детальніше.

Теоретичним підґрунтям для з'ясування психолого-педагогічних особливостей використання музичного фольклору в роботі з молодшими школярами є висновки психологів про сензитивність молодшого шкільного віку для навчання музики (О. Костюк, О. Скрипченко, Б. Теплов та ін.). Зокрема, О. Скрипченко зазначає, що в цьому віці зростає гострота слуху, а також здатність розрізняти висоту тонів, підвищується точність сприймання і відтворення звукових сигналів [1, с. 131]. На основі даних експериментального дослідження Л. Макарова детально схарактеризувала особливості сприймання музичних творів молодшими школярами. Так, науковець зауважує, що для дітей молодшого шкільного віку притаманний високий рівень тембрової диференціації (натомість звуковисотна і метроритмічна розвинуті дещо слабше); сприймання дітей характеризується досить точним відчуттям регістрових змін і ритмічних характеристик (останні вони сприймають психомоторно, їм притаманне рухове переживання ритму). Науковець також вказує на те, що осмисленість сприймання молодших школярів відзначається достатньо адекватним розпізнаванням образно-емоційних ознак музичного твору, втім не досить точним є визначення засобів музичної виразності, принципів його драматургічного розвитку та жанрових ознак [1, с. 16].

На основі аналізу особливостей сприймання дітьми творів музичного мистецтва (в тому числі й творів музичного фольклору), Є. Назайкінський виділяє декілька факторів, які впливають на його розвиток. Зокрема, важливим фактором, який призводить до того, що сприймання музики поступово набуває диференційованого характеру, здійснюється розрізнення її мелодичних, ритмічних, гармонічних й інших особливостей, психолог називає фактор *комунікативного досвіду* – створення різноманітних ситуацій спілкування з музичним мистецтвом. Психолог зазначає, що цей фактор стимулює в першу чергу розвиток уміння чути жанрові особливості музики.

Поряд із зазначеним науковець особливу увагу приділяє також фактору *мовленнєвого досвіду*. Свою позицію він обґрунтовує положенням, що найбільш доступна форма активного освоєння музики – спів – тісно пов'язана зі спеціальним інструментом комунікації – мовленням: через голос, текст тощо. Дослідник зауважує, що у дитини поступово формуються навички переносу інтонаційного й структурно-синтегичного досвіду мовлення на слухання музики і спів. Одним із шляхів тут виступають постійні взаємопереходи від мовлення до співу й навпаки.

У формуванні навичок сприймання музики визначальним Є. Назайкінський вважає фактор *власне музичної практики, музичної діяльності*. На думку психолога, диференційоване сприймання ладотональної сторони музичного твору, його ритмічної організації і композиційної структури, спираючись на загальні компоненти життєвого досвіду і діяльності, потребують все ж такі специфічних музичних навичок, які розвиваються на музичному матеріалі. На підставі узагальнення експериментальних даних дослідник стверджує, що найсприятливішими у цьому аспекті є багатство музичних вражень, з однієї сторони, і їх повторюваність – з іншої [7, с. 343–354].

Вважаємо за необхідне доповнити вище зазначені психологічні характеристики, які стосуються безпосередньо сприймання дітьми музичного мистецтва, особливостями розвитку психіки молодшого школяра, його емоційно-вольової, особистісної сфер, оскільки вони певною мірою визначають специфіку роботи з використанням народнопісенного матеріалу.

У процесі аналізу психологічних досліджень (Л. Виготський, Л. Долинська, З. Огороднійчук, Р. Павелків, О. Скрипченко та ін.) нами з'ясовано, що до характерних особливостей мислення дитини молодшого шкільного віку, які суттєво впливають на сприймання ними творів музичного фольклору, психологи відносять його образність та синкретизм. Як зазначає О. Скрипченко, на перших етапах наявність образних і конкретних компонентів у мисленні дитини є значно більшою в порівнянні з понятійними і абстрактними, втім під впливом навчання це співвідношення поступово змінюється на користь останніх [1, с. 135]. Таким чином, образний характер мислення дитини визначає й образність у сприйнятті нею культурних норм і цінностей, закладених у фольклорному матеріалі (за І. Коном).

Образному сприйманню творів народнопісенної творчості сприяє також уява молодшого школяра. У дитини цього віку вона характеризується поступовим переходом від репродуктивних її форм до творчої переробки, зростанням швидкості утворення образів, та їх обсягу [1, с. 134–135]. У окремих дітей образи уяви можуть відзначатися процесуальністю, тобто мимовільно змінюватися перед внутрішнім поглядом дитини. У молодшого школяра спостерігається розвиток довільної уяви, він може, доклавши певних зусиль, управляти появою образів, спонукати вільний потік зорових чи слухових асоціацій, або переривати його залежно від своєї волі [8, с. 210].

Визначає специфіку ознайомлення дітей з багатими на художні образи творами музичного фольклору ще одна особливість дитячого мис-

лення – синкретизм. Дослідники зазначають, що діти здатні пов'язувати між собою різноманітні явища і сприймати їх нероз'єднаними без достатніх для цього логічних підстав. У результаті активної взаємодії з довкіллям у них формуються так звані когнітивні карти – образи-огляди різного ступеня складності, масштабу, організації, узагальненості [5, с. 17].

На особливому значенні синкретизму дитячого мислення для розвитку особистості дитини наголошував Л. Виготський. Досліджуючи природу й механізми інтелекту у межах культурно-історичної теорії вищих психічних функцій, психолог виділяв три ступені його розвитку у дітей: 1) мислення синкретичними образами (за принципом «все пов'язано з усім»); 2) мислення в комплексах (через слово дитина поєднує предмети на основі фактично існуючих наочно-образних зв'язків); 3) мислення в поняттях або «вербалізоване сприймання» – результат інтеграції, синтезу всіх пізнавальних процесів. Дослідник зазначав, що з переходом до вищих рівнів розвитку мислення синкретизм мислення не зникає, він інтегрується з іншими розумовими надбаннями людини [2, с. 303].

Л. Масол зауважує, що цілісність народної культури, синкретизм фольклорних традицій і обрядів – яскравий і неперевершений зразок природної інтеграції поетичного слова, музики, хороводних рухів, елементів театральної дії, педагогічна ефективність якої доведена багатовіковим існуванням етнопедогогіки [5, с. 31]. Враховуючи цю особливість, цілком закономірним буде визнати, що найбільш природовідповідними для сприймання дитини є зразки музичного фольклору, в яких органічно поєднані музика, слово, пластика, жести тощо. Підтвердженням цього є думка Є. Назайкінського, який зазначає, що в першу чергу найближчими до природи музичного сприймання дитини, такими, що легко нею диференціюються, є ті його види, які пов'язані із синкретичними формами музикування – з танком, грою і співом, і в яких діти можуть брати безпосередню участь [7, с. 344]. У цьому контексті правомірним вважаємо залучення дітей до музично-театральної діяльності, що є синтетичним видом мистецтва. Науковці зазначають, що театралізація є одним з улюблених видів дитячої діяльності, оскільки дає дітям можливість перенестися у казку, перетворитися на будь-якого героя, втілити дитячі мрії (Ю. Бурцева).

Серед психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку, яка впливає на їхню діяльність, виділяють також їх емоційність у сприйманні явищ навколишнього світу. Так, О. Скрипченко зазначає, що до особливостей емоційної сфери особистості молодших школярів належить переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання. В учнів розвивається усвідомлення власних почуттів і розуміння їх виявлення в інших людей [1, с. 142]. Емоційні переживання, на думку дослідників, є визначальними в мотиваційних процесах на рівні психічного, вони виступають тією системою сигналів, за допомогою яких потреби відкриваються суб'єкту, вказуючи на предмети та впливи, що їм відповідають [9, с. 14]. Виходячи з цього, вважаємо, що фольклор як синкретичне мистецтво, допо-

магає реалізувати завдання гармонійного розвитку почуттів, оскільки впливає перш за все на емоційно-чуттєву сферу, пропонуючи не логічні схеми поведінки, а психологічні моделі, втілені в художніх образах, отже, вихованець не просто запам'ятовує та логічно розуміє певні суспільні вимоги та цінності, а переживає їх. А відтак, виховний вплив має здійснюватися на підставі зацікавленості змістом народних творів, їх емоційного впливу на дітей, переймання проблемами різного характеру, що стосуються життя, побуту, звичок, звичаїв і поведінки, проявів вихованості серед наших предків, окремих подій і персонажів, їх стосунків, готовності до наслідування, чи, навпаки, заперечення спостережених колізій [3, с. 14]. Зреалізувати це завдання, на нашу думку, допоможе ігровий характер подачі фольклорного матеріалу, створення емоційно-позитивного навчально-виховного середовища в школі, моделювання різноманітних життєвих ситуацій на фольклорних традиціях тощо.

Спираючись на основні положення діяльнісного підходу в навчанні і вихованні молодших школярів (О. Леонт'єв), вважаємо слушною заувагу Г. Костюка про те, що всебічний розвиток особистості не можна забезпечити лише навчанням – діяльністю, спрямованою на засвоєння того, що вже людство здобуло. Він потребує і посильної участі особистості в процесі створення матеріальних і духовних цінностей у продуктивній праці [4, с. 437]. З цього приводу Л. Масол правомірно зазначає, що мистецтво стимулює не тільки пізнавальні, а й креативні здібності, здатність до творчого самовираження і рефлексії, що є не менш важливим, ніж загальна художня культура й ерудиція [6, с. 43]. Погоджуючись із думкою дослідниці, вважаємо, що одним зі шляхів пізнання світу музичного фольклору, освоєння його глибинної сутності повинне стати залучення молодших школярів до художньо-творчої діяльності на фольклорних засадах. Це забезпечить формування особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреб у художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні [6, с. 43] – реалізацію основних завдань, які стоять нині перед початковою школою у контексті гуманізації і гуманітаризації освітнього процесу.

Молодший шкільний вік «запускає» процес саморозвитку особистості, у зв'язку з чим виникає потреба в самооцінці як основі формування самопізнання та внутрішньої особистісної позиції (Л. Божович). На цьому ґрунті у неї формується самосвідомість і здатність до рефлексії.

Музичний фольклор з розмаїттям його художніх образів має широкі можливості для формування в молодших школярів основ національної свідомості. Дані експериментальних досліджень (Н. Видолоб, Г. Довженко, О. Олійник, Н. Сумцов, Л. Ходанич, М. Шугай та ін.) переконують, що діти молодшого шкільного віку легко вживаються у духовний, ідейно-емоційний зміст творів народного мистецтва, морально-естетичний потенціал якого сприяє поглибленню етнокультурних і етнопсихологічних сторін самосвідомості, формуванню національної спрямованості особистості та специфічного відношення до об'єктів етнічного світу, здатності до національної рефлексії

(національного самопізнання). Здійснюючи психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів, М. Шугай робить висновок, що освоєння узагальнених національних ідей ефективно відбувається в музично-педагогічному діалозі і реалізується через переживання, розуміння й інтерпретацію, що містять у собі новий ступінь рефлексії колективного історичного досвіду художньої свідомості [9, с. 9].

Висновки з даного дослідження та перспективи. Таким чином, спираючись на психологічні і вікові особливості молодших школярів, специфіку сприймання ними творів музичного мистецтва, враховуючи особливості музичного фольклору як образного, синкретичного мистецтва, ми виділяємо такі *психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами:*

- з метою забезпечення систематичного спілкування молодших школярів з народною піснею, збагачення досвіду її сприймання доцільним є створення в навчальному закладі музично-фольклорного середовища, яке б охоплювало навчально-виховний процес як на уроках, так і в позакласній, і позаурочній роботі з учнями;
- для розвитку в молодших школярів сприймання музичного фольклору, його диференціації, накопичення мовленнєвого досвіду в процесі ознайомлення з народнопісними творами слід широко використовувати їх речитативні форми, а також словесну творчість;

- знайомство з музичним фольклором повинно здійснюватися в активній формі, через залучення учнів до різноманітної музичної діяльності (створення інструментального супроводу до пісні, творча інтерпретація мелодії (ритму, темпу тощо), ансамблеве виконання музичних творів та ін.);

- процес спілкування з музичним фольклором повинен бути максимально природовідповідним для дитини: у використанні фольклорного матеріалу слід спиратися на образність мислення школяра, враховувати образні характеристики самого мистецького твору, а відтак пропонувати дітям твори, художні образи яких були б яскравими, виразними, динамічними, зрозумілими для них; враховуючи синкретичну природу дитячого мислення й синкретизм самого музичного фольклору пропонувати для ознайомлення такі його види, в яких інтегрувалися б поетичне слово, музика, хороводні рухи, елементи театральної дії, активно залучати учнів до театральної діяльності;

- працюючи з творами музичного фольклору, необхідно ефективно впливати на емоційно-чуттєву сферу молодшого школяра, вчити сприймати емоційно-естетично палітру, зацікавлювати змістом творів, а також самим процесом ознайомлення з ними;

- центральною ланкою використання музичного фольклору у роботі з учнями має бути музично-педагогічний, естетичний діалог, що реалізується через емоційні переживання, забезпечення розуміння художнього образу твору і його інтерпретацію, рефлексію, визнання школярів суб'єктами освітнього процесу.

Список літератури:

1. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-е вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л. С. Выготский; под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3: Проблемы развития психики. – 368 с.
3. Кириченко-Стасюк Л. П. Соціокультурне виховання учнів початкової школи засобами українського фольклору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Лариса Петрівна Кириченко-Стасюк. – Луганськ, 2006. – 20 с.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
5. Масол Л. М. Діагностика і оцінювання художньо-освітніх результатів учнів старшої школи / Л. М. Масол // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 3. – С. 8–10.
6. Масол Л. М. Школа культури виховує людину, яка мислить і прагне творити / Л. М. Масол // Поч. школа. – 2001. – № 4. – С. 42–44.
7. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия / Е. Назайкинский. – М.: Музыка, 1972. – 83 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник / Р. В. Павелків. – К.: Кондор, 2011. – 469 с.
9. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Марія Анатоліївна Шугай. – Рівне, 2002. – 15 с.

Коваль Т.В.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА В ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация

В статье актуализируется проблема этновоспитания младшего школьника на музыкальном фольклорном материале, который является незаменимым педагогическим средством с чрезвычайно мощной силой воспитательного воздействия на личность ребенка. Значительное внимание уделяется вопросам методологической и организационно-методической основы использования музыкального фольклора в образовательной деятельности начальной школы. Выделяются психолого-педагогические особенности использования музыкального фольклора в учебно-воспитательной работе с младшими школьниками. Акцентируется внимание на возрастных особенностях восприятия младшими школьниками музыкального фольклора и факторах, влияющих на его развитие.

Ключевые слова: психолого-педагогические особенности, музыкальный фольклор, народное музыкальное искусство, младший школьный возраст, учебно-воспитательная работа, восприятие музыкального фольклора.

Koval T.V.

Vinnitsa State Pedagogical University M. Kotsyubynsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF USING A MUSICAL FOLKLORE IN EDUCATIONAL WORK WITH YOUNG SCHOOLCHILDREN

Summary

The article actualizes the problem of ethno-variant youth schoolchildren on musical folklore material, which is an indispensable pedagogical tool with an extremely powerful force of educational influence on a child's personality. Considerable attention is paid to the methodological and organizational and methodological basis for the use of musical folklore in the educational activities of primary schools. Psychological and pedagogical peculiarities of the use of musical folklore in teaching and educational work with younger schoolchildren are singled out. The attention is paid to the age features of the perception of musical folklore by younger schoolchildren and the factors that influence its development.

Keywords: psychological and pedagogical features, musical folklore, folk music, junior school age, educational work, perception of musical folklore.